

R.A. Koole en J.J.M. van Holsteyn*)

1. Inleiding: partijen en representatieve democratie

De discussie over de plaats en rol van partijen in politieke stelsels duurt voort. Sommigen menen dat partijen overbodig zijn geworden, anderen dat zij aan verval onderhevig zijn, terwijl weer anderen juist spreken over de ijzeren greep van partijen op het politieke besluitvormingsproces. In de wetenschappelijke literatuur over partijen zijn eveneens uiteenlopende analyses over dominantie of neergang van partijen te vinden, maar aan hun voortbestaan wordt nauwelijks getwijfeld. Overal waar democratische verkiezingen gehouden worden, zullen politieke partijen aanwezig zijn. Met het verval van partijen wordt in die literatuur dan ook niet zozeer bedoeld op de mogelijke verdwijning van het fenomeen 'politieke partij', als wel op de teloorgang van de intermediaire rol van partijen tussen burger en overheid, tussen kiezer en gekozene.

Die intermediaire rol van partijen is echter niet vanzelfsprekend, noch in de praktijk, noch in de theorie van representatieve democratie. In die theorie is de plaats van politieke partijen eigenlijk nooit goed doordacht.¹ En ook in de formeel-staatsrechtelijke vormgeving van representatieve politieke stelsels is oorspronkelijk met het verschijnsel van partijen geen rekening gehouden, of is het juist opzettelijk genegeerd. Slechts schoorvoetend is het bestaan van partijen door de grondwetgever in verschillende landen erkend. Inmiddels is dat in vele Europese landen het geval. En waar dat (nog) niet zo is, is er sprake van toenemende speciale wetgeving over partijen, met name met betrekking tot de financiën en financiering van partijen. De Duitse *Parteien-gesetz* uit 1965 was lange tijd één van de weinige uitvoerige wetten die zich specifiek op partijen richten, maar inmiddels bestaat er in tal van landen uitgebreide wetgeving en daarop gebaseerde jurisprudentie. Zelfs het Verenigd Koninkrijk schaaft zich nu bij die landen door de indiening, in

*) Met dank aan J.A. Elkind voor zijn bijdrage aan de analyses voor dit hoofdstuk.

december 1999, van de zeer uitvoerige *Political Parties, Elections and Referendum Bill*.

De Nederlandse grondwet maakt nog steeds geen gewag van politieke partijen, maar de in 1999 aanvaarde wet Subsidiëring Politieke Partijen geeft voor het eerst een specifieke wettelijke basis voor overheidssteun aan partijen, die daarmee uiteindelijk formeel door de wetgever worden erkend. Het doel van de wet is 'om op deze wijze een bijdrage te leveren aan de instandhouding en zo mogelijk versterking van de intermediaire positie van landelijke politieke partijen in het democratisch staatsbestel'.² Tegelijk met de aanvaarding van de wet werd het bedrag aan overheidssubsidie voor de partijen met 25 procent verhoogd. Hoe anders denken de Britten daar over! Zij hebben grote weerzin tegen overheidssubsidiëring, omdat die volgens hen de intermediaire positie juist op het spel zou zetten. Of, in de woorden van de Britse minister van Binnenlandse Zaken J. Straw: 'Political parties should be the champions of the people, ensuring that the state is their servant and not their master. An over-reliance on state funding could absorb parties into the fabric of the state'.³

De verschillende opvattingen over de wenselijkheid van overheidssubsidie aan politieke partijen enerzijds, en het gedeelde verlangen dat partijen stevige wortels in de samenleving houden anderzijds, hebben waarschijnlijk alles te maken met de onduidelijke plaats die partijen nog altijd innemen in de theorie van de representatieve democratie. De toegenomen wetgeving heeft de spanning tussen het bestaan van politieke partijen en de formele vormgeving van het representatieve stelsel bepaald niet weggenomen.

In het Nederlandse parlementaire stelsel, zoals dat in 1848 (grondwettelijk) werd vormgegeven en sindsdien in essentie nog steeds bestaat, is er formeel alleen plaats voor kiezers en gekozenen. 'De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk', stelt artikel 50 van de grondwet onomwonden. Over de rol die politieke partijen daar (eventueel) bij (moeten) spelen, laat de grondwet zich niet uit. En dat was halverwege de negentiende eeuw ook niet zo verwonderlijk - 'partijschap' had voor velen een hoogst negatieve klank. Toen de anti-revolutionaire voorman Groen van Prinsterer in die tijd ijverde voor inhoudelijk (religieus) geïnspireerde partijvorming, ontmoette hij forse weerstand. 'Velen sidderen, als voor een schrikbeeld, voor het woord *partij*'.⁴ Bovendien was van nationaal georganiseerde partijvorming in de jaren voor 1848 nog geen sprake, zodat het ook om die reden niet werkelijk verbaast dat de grondwet er geen gewag van maakte. Maar partijen ontstonden en begonnen in de praktijk het politieke stelsel te overheersen, zeker nadat de grondwetswijziging van 1917 een stelsel van evenredige vertegenwoordiging in één district had geïntroduceerd. Door de noodzaak van het opstellen van landelijke kandidatenlijsten werd het belang van nationaal georganiseerde partijen nog eens onderstreept.

Om de na verloop van tijd ontstane dominantie van politieke partijen te verzoenen met het formele parlementaire stelsel, werd geleidelijk aan in de

periode aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een aantal functies aan partijen toegedicht, die alle gericht waren op het goed functioneren van dat formele stelsel. Als de grondwet voorschrijft dat er verkiezingen worden gehouden, moeten er kandidaten zijn en moeten de kiezers overgehaald worden hun stem uit te brengen. Dat nu was een mooie taak voor partijen. En als de grondwet het kiesrecht toekent aan alle volwassenen, dan konden die partijen nuttig zijn bij het voorlichten en vormen van de ongeletterde massa. Bij elkaar vormen de verschillende aan partijen toegedichte functies zo de 'intermediaire rol' van partijen. Welke functies daar precies toe behoren is nergens formeel vastgelegd. Dat zou het eveneens grondwettelijk vastgelegde principe van de vrijheid van organisatie trouwens ook te veel beperken. Voor de acceptatie van het fenomeen partijen was deze functietoekenning echter van wezenlijk belang.

Alhoewel partijen nooit volledig aan het ideaal van de intermediaire rol hebben voldaan, wordt er de laatste decennia zoals gezegd geregeld gesproken van een neergang van partijen. Daarmee wordt bedoeld dat partijen bepaalde functies niet meer of althans minder goed dan in het verleden zouden vervullen. Of er inderdaad sprake is van een dergelijke neergang hangt onder meer af van de beoordeling van de beginsituatie - was het vroeger allemaal zoveel beter? - en van de vraag of het belang van de verschillende functies niet historisch is bepaald - is de vorming van de ongeletterde massa niet een overbodig geworden functie van partijen, nu het onderwijs zoveel toegankelijker is dan vroeger? Hoe men daar ook over denkt, vast staat dat in ieder geval de recruteringsfunctie van partijen nog steeds van groot belang wordt geacht.⁵ Van belang is dat ook over het vervullen van deze kernfunctie van partijen nogal eens geklaagd wordt. De kwaliteit van de volksvertegenwoordigers en andere politici zou gemiddeld onder de maat zijn, terwijl de samenstelling van de volksvertegenwoordigende lichamen niet 'evenwichtig' wordt geacht gelet op het aantal vrouwen, leden van (etnische) minderheden, regio's, bepaalde beroepsgroepen, etc.

De partijen worden hier overigens voor een schier onmogelijke taak gesteld. Aan alle eisen tegelijk voldoen is in de praktijk simpelweg ondoenlijk. Bovendien zijn sommige van die eisen nieuw, wat te maken heeft met een verschuiving in het denken over vertegenwoordiging.⁶ Waar in de periode van de verzuiling vertegenwoordiging naar politieke richting domineerde, was vanaf de ontzuiling steeds meer de roep te horen om vertegenwoordiging van bepaalde groeperingen (meer vrouwen, jongeren, etc.). Dat betekent *niet* dat er ten tijde van de verzuiling geen vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid bestond, integendeel. Maar het was een maatschappelijke verscheidenheid die voor een belangrijk deel met de politieke verscheidenheid samenviel. Door de katholieke zuil werd niet alleen het katholieke sociale program verdedigd, maar werden tevens katholieken naar het parlement afgevaardigd; de 'rode familie' stond niet alleen voor het socialisme, maar zorgde er ook voor dat tenminste sommige arbeiders de

Kamer bereikten. Het in 1917 ingevoerde evenredige kiesstelsel was gericht op de vertegenwoordiging van de verschillende *politieke* richtingen in het land (zelfs de vertegenwoordiging van regio's werd niet meer door het kiesstelsel gegarandeerd), maar door de zuilen werd vertegenwoordiging van politieke verscheidenheid gekoppeld aan de gewenst geachte vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid.

Toen vanaf de jaren zestig de zuilen desintegreerden, verviel de welhaast automatische koppeling tussen politieke en maatschappelijke verscheidenheid. De nu gewenste maatschappelijke verscheidenheid is veel minder dan vroeger in levensbeschouwelijke of ideologische termen te gieten. Steeds vaker wordt bij vertegenwoordiging de norm gehanteerd van een zo getrouw mogelijke afspiegeling van de sociale samenstelling van de bevolking. Volgens deze vorm van descriptieve vertegenwoordiging dient het parlement ook wat betreft maatschappelijke verscheidenheid een miniatuur te zijn van de samenleving als geheel.⁷ Het Nederlandse kiesstelsel is echter vooral toegesneden op een andere vorm van descriptieve vertegenwoordiging, namelijk die van politieke verscheidenheid; er zijn geen wettelijk gereserveerde zetels voor vrouwen, (etnische) minderheden, jongeren, regio's of bepaalde beroepsgroepen. Partijen komen aldus voor de zware taak te staan tegemoet te komen aan een steeds bontere verzameling van wensen ten aanzien van de gewenste samenstelling van de volksvertegenwoordigingen. Het kiesstelsel biedt hen daarbij nauwelijks instrumenten; alleen de vertegenwoordiging van regio's zou met de door sommigen bepleite invoering van een kiesstelsel met meer districten gemakkelijker worden.

Veel hangt in deze situatie af van het interne kandidaatstellingsproces van politieke partijen. Over de uitkomsten daarvan wordt, zoals gesteld, geklaagd. Daarbij wordt nogal eens met de beschuldigende vinger gewezen naar de eenzijdige samenstelling van het 'selectoraat', dat wil zeggen de (actieve) leden van de partijen. Zij zijn het immers die uiteindelijk de kandidatenlijsten vaststellen. Een eenzijdige samenstelling van het ledenbestand zou zich als het ware vertalen in een even eenzijdige samenstelling van de kandidatenlijsten, zowel ten aanzien van de maatschappelijke verscheidenheid als inzake de politieke voorkeuren van de kandidaten.

In het navolgende zal een vergelijking gemaakt worden tussen leden en kiezers van de vier grootste partijen: PvdA, CDA, VVD en D66. Hoe groot zijn verschillen in sociale achtergrond en politieke voorkeur? Benadrukt zij overigens dat een dergelijk onderzoek eerst en vooral relevant is vanuit het perspectief van descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid. Maar omdat dat perspectief in de huidige kandidaatstellingsprocessen een zo prominente rol speelt, is het zinnig te bezien in welk opzicht het ledenbestand van partijen al dan niet anders is samengesteld dan de eigen kiezersaanhang. Wanneer verschillen waargenomen worden, dan kan dat binnen dat perspectief leiden tot uiteenlopende conclusies. Ten eerste zou men in dat geval vraagtekens kunnen zetten bij de legitimiteit van het

handelen van partijorganisaties. Mogen partijorganisaties waarvan het ledenbestand niet of nauwelijks lijkt op het electoraat hun stempel drukken op de recrutering van het politieke personeel? Ten tweede dringt de vraag zich op of het in dat geval vanuit overwegingen van electorale tactiek niet zinniger zou zijn dat de partij- en campagneleiding haar oor te luisteren legt bij wat kiezers willen in plaats van al te veel aandacht te besteden aan de ideeën van leden. In de wetenschappelijke literatuur over veranderende partijtypen is de toenemende electorale gerichtheid van partijen een gemeenschappelijke noemer, of het nu gaat om *catch-all* partijen, electoraal-professionele partijen, moderne kaderpartijen of kartelpartijen.⁸ Die toegenomen electorale gerichtheid wordt in de literatuur empirisch geconstateerd, maar zou in geval van grote verschillen tussen leden en kiezers ook normatief kunnen worden verdedigd, hetgeen koren op de molens van de campagnestaven van partijen zou zijn.

De benadering van descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid is echter niet de enige. In de jaren dertig verdedigde de sociaal-democraat W.A. Bongers in zijn bekende *Problemen der democratie* juist de stelling: 'De democratie zal selectionistisch zijn, of niet zijn!'⁹ Een democratie die er niet in slaagt mensen met grote politieke en intellectuele capaciteiten - 'de besten' - naar voren te schuiven voor de politieke leiding van het land, zal het slecht vergaan. Met grote weerzin haalde Bongers in zijn boek 'één der felste anti-demokraten', Hasbach, aan, die gezegd had: 'Die Masse sucht Männer, die ihr gleichen.' Bongers reactie daarop: 'Deze uitspraak getuigt van slechte mensenkennis, van weinig ervaring in het verenigingsleven en van gering sociologisch inzicht. Als dit waar was, zou er reeds lang geen enkele democratische staat meer bestaan.'¹⁰ Bongers' selectionistische democratie past echter nog wel binnen de benadering van descriptieve vertegenwoordiging van *politieke* verscheidenheid.

H. Pitkin, die in 1967 haar *The Concept of Representation* publiceerde dat tot op de dag van vandaag als het standaardwerk over vertegenwoordiging geldt, ging een stap verder. Zij voelde meer voor een andere vorm van vertegenwoordiging dan de descriptieve. Op een overigens wat rustiger toon dan Bongers pleitte zij voor vertegenwoordiging als '*acting for*', waarbij het er minder om gaat wie een vertegenwoordiger *is*, maar vooral om wat hij of zij *doet*. Zoals een advocaat de belangen van zijn cliënt kan verdedigen zonder op die cliënt te lijken of dezelfde opvattingen te hebben, zo kan een volksvertegenwoordiger handelen in het belang van de vertegenwoordigde zonder tot dezelfde (sociale) categorie te horen of over alles dezelfde opinies te hebben als zijn kiezers.

Wanneer in het volgende een vergelijking wordt gemaakt tussen leden en kiezers van de vier grote partijen, wordt daarom niet gesuggereerd dat de descriptieve visie op vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid de enig mogelijke of enig wenselijke is.¹¹ Wel willen wij met deze analyse nagaan of - als men uit zou gaan van zo'n descriptieve visie op ver-

tegenwoordiging - er inderdaad sprake is van grote verschillen tussen de leden en kiezers van politieke partijen gelet op hun sociale achtergrond. En zo ja, of die verschillen met zich meebrengen dat leden en kiezers zich van elkaar onderscheiden qua politieke opvattingen. Want achter de wens van een betere afspiegeling van de maatschappelijke verscheidenheid gaat toch de gedachte schuil dat politieke opvattingen in hoge mate bepaald worden door de sociale achtergrond.

Op basis van gegevens uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998 en het Partijledenonderzoek (PLO) 1999 van de Leidse universiteit zijn vijf groepen kiesgerechtigden onderscheiden.¹² Een eerste onderscheid betreft dat tussen partijleden en niet-partijleden. De niet-partijleden worden onderverdeeld in drie groepen op basis van hun (subjectieve) interesse in de politiek: niet geïnteresseerden, tamelijk geïnteresseerden en zeer geïnteresseerden. Bij de partijleden is interesse in de politiek een minder goed hanteerbaar criterium om een nadere onderverdeling te maken; hier is dan ook gebruik gemaakt van de mate van (subjectief) activisme in de partij. Het zijn immers juist de actieve leden die bij de recrutering van kandidaten het meest betrokken zijn. Naast deze vijfdeling¹³ kan bovendien op enkele punten een vergelijking worden gemaakt tussen (alle) partijleden die in 1999 hebben meegewerkt aan het partijledenonderzoek en de respondenten uit een vergelijkbaar onderzoek onder partijleden uit 1986,¹⁴ zodat tevens mogelijke veranderingen in de samenstelling van de ledenbestanden kunnen worden getraceerd.

2. Achtergrondkenmerken van leden en kiezers

Mannen en vrouwen zijn ongeveer gelijk over de bevolking verdeeld. De descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid zou wat *seks*e betreft dan ook een parlement moeten opleveren met ongeveer even veel mannen als vrouwen, de 'paritaire democratie'. Dat is niet het geval, al doet Nederland het in internationaal perspectief niet eens zo slecht. Met 36 procent vrouwen in de Tweede Kamer staat Nederland vijfde op de wereldranglijst, na de Scandinavische landen.¹⁵ Dat is opvallend, zeker indien wij kijken naar het aandeel vrouwen onder de zeer in politiek geïnteresseerde kiesgerechtigde burgers. Tabel 1 laat immers zien dat in 1998 van deze naar het eigen oordeel zeer geïnteresseerde kiezers minder dan 30 procent vrouw was.

Vergeleken met het aantal vrouwen onder de zeer in politiek geïnteresseerde kiezers, is het aandeel vrouwen onder kamerleden dus zelfs iets groter. Dat zou men kunnen interpreteren als een vertekening van de verhoudingen op kiezersniveau en in die zin niet in overeenstemming met een bepaalde descriptieve opvatting van democratie, maar ook kan men dit gegeven zien als een voorbeeld van succesvol 'ingrijpen' door partijen. Immers, terwijl de beschikbaarheid van zeer in politiek geïnteresseerde vrouwen relatief gering

is, slagen partijen er kennelijk in de verhoudingen enigszins bij te stellen zodat er meer vrouwen in de Tweede Kamer komen. Wellicht heeft het feit dat het aandeel vrouwen onder partijleden groter is dan het percentage vrouwen onder zeer geïnteresseerde kiezers, daaraan een bijdrage geleverd. Het percentage vrouwelijke partijleden was in 1999 gelijk aan het percentage vrouwelijke kamerleden: 36 procent. In 1986 was 28 procent van de partijleden vrouw, terwijl de Tweede Kamer destijds voor 20 procent uit vrouwen bestond.¹⁶ De partijen zijn er blijkbaar in geslaagd om het aandeel vrouwelijke kamerleden te laten corresponderen met het percentage vrouwelijke partijleden.

Anders ligt dat wanneer wij kijken naar de *leeftijd* van kiezers en leden. Enerzijds neemt het aandeel jongeren (tot en met 30 jaar) licht af naarmate de politieke interesse onder kiezers toeneemt. Anderzijds is het aandeel van jongeren onder zeer in politiek geïnteresseerde kiezers nog altijd groter dan het aandeel jongeren onder de leden van de onderzochte partijen. Jongeren tot en met 30 jaar vormen onder de zeer in politiek geïnteresseerde kiezers

Tabel 1. Partijleden en kiezers vergeleken naar enkele achtergrondkenmerken

	kiezers (1998) (naar subjectieve politieke interesse)			partijleden (1999) (naar mate van activisme)		leden 1999 leden 1986	
	niet	tamelijk	zeer	vrijwel niet zo actief	tamelijk/ zeer actief		
<i>geslacht</i>							
man	33	51	73	64	64	64	72
vrouw	67	49	27	36	36	36	28
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N=	271	875	113	1965	837	2843	1219
<i>leeftijd</i>							
18-30	24	21	15	6	6	6	9
31-40	20	24	12	11	16	13	24
41-50	19	23	22	18	24	19	21
51-60	17	16	27	26	31	27	20
> 60	21	16	24	39	24	35	27
totaal	101%	100%	100%	100%	101%	100%	101%
N=	271	875	113	1957	834	2834	1225
<i>opleiding</i>							
alleen lager	22	10	6	3	2	3	7
hbo, univ.	10	25	41	59	67	60	51
N=	270	875	113	1950	829	2819	1211
<i>werkstatus</i>							
nu betaald werk	48	65	62	56	68	59	
ooit betaald werk	42	30	35	40	31	37	
nooit betaald werk	10	5	3	4	2	3	
totaal	100%	100%	100%	100%	101%	99%	
N=	271	875	113	1944	832	2810	

een bescheiden groep van 15 procent, maar bij de partijen treffen we slechts ruim 5 procent leden van die leeftijd aan. Vergeleken met de situatie in 1986 lijkt zelfs sprake van enige achteruitgang van het aandeel van jongeren in politieke partijen. Terwijl in 1986 ongeveer een derde van de partijleden jonger was dan veertig jaar, was dat in 1999 nog ongeveer een vijfde deel, terwijl tegelijkertijd (in 1998) ruim een kwart van de zeer in politieke geïnteresseerde kiezers zich in die leeftijdscategorie bevindt. Politiek geïnteresseerde 'jongeren' geven kennelijk maar ten dele uiting aan die interesse via partijen. Nu was dat wellicht in het verleden ook al tot op zekere hoogte het geval, maar de achteruitgang van het aantal jongeren onder partijleden geeft aan dat politieke partijen hier toch, vanuit het perspectief van een bepaalde descriptieve representativiteit, een probleem hebben. Het zou kunnen dat met name onder politiek geïnteresseerde jongeren de concurrentie van andere 'politieke' organisaties, zoals actiegroepen en sociale bewegingen, vrij groot is.

Tabel 1. Partijleden en kiezers vergeleken naar enkele achtergrondkenmerken (vervolg)

<i>arbeidspositie</i>							
in overheidsdienst	7	13	16	17	23	19	
in loondienst	34	44	30	27	26	26	
zelfstandig	7	7	16	11	15	12	
anders werkzaam	-	1	-	2	4	2	
arbeidsongeschikt	6	5	8	4	4	4	
werkloos	3	1	1	1	3	2	
aow/pensioen	13	14	21	30	18	26	
huisvrouw/-man	23	10	4	5	2	4	
student/scholier	5	5	3	1	1	1	
anders	2	1	1	3	5	3	
totaal	100%	101%	100%	101%	101%	99%	
N=	269	873	113	1928	826	2754	
<i>sociale klasse</i>							
hogere	2	1	2	14	13	14	7
hogere midden	8	18	32	42	47	43	35
gewone midden	57	62	54	36	33	35	44
hogere arb.	6	7	7	4	3	3	4
gewone arb.	29	12	5	5	4	5	10
totaal	102%	100%	100%	101%	100%	100%	100%
N=	269	865	111	1844	771	2649	1096

Bron:	Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999, Zielonka-Goei & Hillebrand, 1988.
N.B.:	
-	De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.
-	Omdat de antwoordmogelijkheden van NKO en PLO niet geheel identiek zijn, is bij de vraag naar hoogst genoten opleiding bij 'hbo, universiteit' een mogelijk ruimere categorie voor kiesgerechtigden genomen.
-	Gegevens m.b.t. de werkstatus en arbeidspositie voor 1986 waren niet beschikbaar.

De andere kant van de medaille is dat ouderen oververtegenwoordigd zijn onder partijleden. Dat is in het bijzonder het geval indien men de leden vergelijkt met de totale kiezersaanhang van PvdA, VVD, CDA en D66. Ruim 60 procent van de leden van die partijen is ouder dan vijftig jaar, terwijl van hun kiezers nog geen 40 procent tot die categorie behoort. Vergeleken met de zeer in politiek geïnteresseerde kiezers is de vertekening al beduidend minder: de helft van die groep kiezers is ouder dan 50 jaar. En vrijwel geen verschil is meer waarneembaar als de zeer in politiek geïnteresseerde kiezers worden vergeleken met de actieve partijleden: in beide gevallen is ongeveer de helft ouder dan vijftig jaar. Dat zou al met al kunnen betekenen dat de politieke partij voor ouderen - veel meer dan voor jongeren - nog steeds een geschikt vehikel voor politieke participatie is. In een periode van toenemende vergrijzing is een dergelijke constatering niet alleen maar slecht nieuws voor partijen. De partijen ontkomen overigens ook zelf niet geheel aan de algemene maatschappelijke ontwikkeling van vergrijzing. Terwijl in 1986 bijna de helft van de leden ouder was dan 50 jaar, gold dat in 1999 voor ongeveer zestig procent. De partijen volgen hier dus de trend, zij het dat de vergrijzing in het bijzonder zichtbaar is onder de leden van VVD (twee op elke drie leden is ouder dan 50) en bovenal bij het CDA, dat op elke vijf partijleden vier leden van 50 jaar of ouder telt.

Indien wij Bongers roep om de 'selectie van de besten' zouden interpreteren in termen van *opleiding*, dan zijn de partijen bepaald succesvol. Natuurlijk zegt een academische graad lang niet alles over het al dan niet goed kunnen functioneren als volksvertegenwoordiger of politiek bestuurder, maar anderzijds kan een hoge opleiding moeilijk worden uitgelegd als een negatieve kwalificatie, tenzij men een strikte interpretatie van vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid aanhoudt. Tabel 1 laat zien dat partijleden gemiddeld duidelijk hoger opgeleid zijn dan kiezers, actieve partijleden nog iets meer dan minder actieve leden. Bij de kiezers is goed te zien dat een hogere opleiding samengaat met een grotere politieke interesse. Van de niet geïnteresseerde kiezers heeft bijna een kwart niet meer dan de lagere school of slechts elementair onderwijs doorlopen en heeft 10 procent een opleiding op hbo- of universitair niveau afgerond, terwijl onder zeer geïnteresseerde kiezers minder dan 10 procent alleen de lagere school en ongeveer 40 procent hbo of universiteit heeft gevolgd. Maar zelfs onder deze zeer in politiek geïnteresseerde kiezers is het aantal hbo-ers of academici aanmerkelijk lager dan onder partijleden (60 procent). Mensen met slechts lagere school zijn vrijwel niet meer terug te vinden in het ledenbestand van partijen. Deze situatie bestond reeds in 1986, maar is nog versterkt. Politieke partijen zijn in toenemende mate bastions van academici. Dat kan men in een heel welwillende lezing positief duiden als een gevolg van de grotere toegankelijkheid van academisch onderwijs voor grotere groepen in de samenleving; de ontwikkeling geldt namelijk voor alle onderzochte partijen. Men kan het ook beschouwen als het gevolg van de ontwikkeling in de

richting van een 'kennissamenleving'. Wanneer kennis zo belangrijk wordt, is het dan niet vanzelfsprekend dat ook partijen hoge eisen stellen aan hun leden wat betreft de genoten opleiding? Geen enkele partij stelt weliswaar formeel een dergelijke eis, maar in de praktijk blijken partijen in ieder geval, mogelijk als gevolg van zelfselectie, meer mensen met een hogere dan met een lagere opleiding aan te trekken als lid. Van een getrouwe afspiegeling van de bevolking is op dit punt zeker geen sprake. Helemaal nieuw is dat niet: in de beginperiode van de SDAP sprak men niet voor niets schertsend van de 'Studenten, Dominees en Advocaten-Partij'.

Werkstatus en *arbeidspositie* spelen een belangrijke rol in de discussie over de eenzijdige samenstelling van het parlement. Juist met betrekking tot dit kenmerk wordt vaak gewezen op de eenzijdige samenstelling van het selectoraat (de actieve leden). Wanneer evenwel allereerst gekeken wordt naar het hebben van betaald werk, dan is die eenzijdige samenstelling van het actieve ledenbestand eigenlijk nauwelijks waarneembaar. Zowel van de kiezers als van de leden heeft ongeveer 60 procent een betaalde baan, de actieve leden wat vaker dan de minder actieve. En bij zowel kiezers als partijleden zegt ongeveer 35 procent 'ooit betaald werk' te hebben gehad, wat primair het gevolg is van het feit dat velen onder hen (op het moment van onderzoek) met AOW of pensioen zijn.

Bij een nauwkeuriger beschouwing van de arbeidspositie van kiezers en leden blijkt de nogal eens veronderstelde dominante aanwezigheid van ambtenaren onder de partijleden vrij betrekkelijk. Van de leden van PvdA, VVD, CDA en D66 is bijna 20 procent werkzaam in overheidsdienst; bij de kiezers van die partijen gaat het om ruim 10 procent.¹⁷ Kiezers zijn wat vaker dan leden werkzaam in loondienst in de niet-overheidssector: 40 procent versus ongeveer 25 procent. Overigens is het bepaald niet zo dat in de door ons onderzochte partijen zelfstandigen ontbreken: als er al een verschil is tussen het aandeel zelfstandigen onder kiezers (8 procent) en leden (12 procent), dan lijkt er eerder sprake van een over- dan van een ondervertegenwoordiging van die groep werkenden onder partijleden. Hiervoor is al geconstateerd dat partijleden op jaren zijn, en dat vertaalt zich wat betreft hun arbeidspositie in een relatief groot aandeel AOW-ers en gepensioneerden onder de leden: ruim 25 procent, vergeleken met 15 procent onder de kiezers van deze partijen. Ondanks dergelijke verschillen lijkt de conclusie toch te moeten luiden dat de werksituatie en arbeidspositie van partijleden niet wezenlijk of substantieel verschilt van die van de kiezers van diezelfde partijen.

Aanzienlijke verschillen tussen kiezers en partijleden zijn weer waarneembaar bij de *sociale klasse* waartoe men zichzelf rekent. Partijleden behoren duidelijk vaker tot de hogere klasse of hogere middenklasse dan de kiezers, ongeacht de mate van activisme binnen de partij. Ruim de helft van de kiezers beschouwt zichzelf als gewone 'middenklasser', waarbij aangetekend moet worden dat onder zeer geïnteresseerde kiezers het aandeel dat zich tot

de hogere middenklasse rekent relatief groot is. Ruim een vijfde deel ziet zichzelf als 'lid' van de arbeidersklasse; onder de minst geïnteresseerde kiezers gaat het hier om een derde deel. Partijleden die zich tot de arbeidersklasse rekenen komen slechts in geringe mate voor (nog geen 10 procent). Bij de onderzochte partijen komt alleen bij de PvdA het aandeel arbeiders ongeveer overeen met dat onder de kiezers, maar ook in die partij is dat percentage sterk dalend.¹⁸

Alle gepresenteerde achtergrondvariabelen op een rij gezet, kan worden geconstateerd dat de (actieve) partijleden geen keurige of perfecte afspiegeling van het electoraat, dat wil hier zeggen kiezers van de betreffende partijen, vormen. Vooral wat betreft de sekse, de hoogst genoten opleiding, de subjectieve sociale klasse en in mindere mate de leeftijd zijn de verschillen duidelijk waarneembaar. Vanuit een bepaalde descriptieve opvatting over vertegenwoordiging zijn de partijleden dus niet representatief voor het (eigen) kiezerscorps. Veel minder verschillen zijn te constateren tussen actieve en niet-actieve partijleden. Het 'selectoraat' van actieve partijleden verschilt dus slechts in beperkte mate van het totale ledenbestand van partijen: activisme in de partij leidt niet of nauwelijks tot verdere vertekening.

3. Opvattingen over specifieke politieke vraagstukken vergeleken

In 1991 publiceerde een speciale PvdA-commissie een rapport over de organisatie van de partij. De PvdA werd 'verenigingscentrisme' verweten, navelstaanderij op de eigen organisatie. Een belangrijke oorzaak daarvan werd gezocht in de samenstelling van het bestand aan actieve leden, dat niet representatief werd geacht voor de kiezers: 'De actieve leden vertegenwoordigen niet de leden in het algemeen en al helemaal niet de kiezers, noch in politieke opvattingen, noch wat betreft maatschappelijke positie. Zij vertegenwoordigen alleen zichzelf.'¹⁹ In de vorige paragraaf is gebleken dat wat hun sociale achtergronden betreft - 'de maatschappelijke positie' - leden en kiezers weliswaar in mindere of meerdere mate verschillen, maar dat actieve en niet-actieve leden op dit punt beduidend minder uiteenlopen. In deze paragraaf wordt nagegaan hoe het zit met politiek-inhoudelijke opvattingen. Vertegenwoordigen (actieve) leden als het gaat om de opvattingen over uiteenlopende politieke vraagstukken hun kiezers, of inderdaad alleen maar zichzelf?

Wanneer wij kijken naar de meningen over *inkomensverschillen*, dan lijkt het antwoord te zijn dat de leden meer zichzelf dan hun kiezers representeren. In tabel 2 is voor de vier onderzochte partijen te zien hoe kiezers, niet-actieve leden en actieve leden denken over het klassieke sociaal-economische vraagstuk van de inkomensverdeling. Tweederde van de actieve PvdA-leden is voor een verkleining van inkomensverschillen, en dat aandeel is groter dan dat van de minder actieve leden en de PvdA-kiezers, hoewel ook deze

groepen PvdA-ers in meerderheid vóór verdere nivellering zijn. Bij de VVD is een spiegelbeeld waarneembaar. Daar moeten juist de leden minder hebben van nivellering dan de kiezers; de actieve leden zijn nadrukkelijker voor een vergroting van inkomensverschillen dan de niet-actieve leden, die op hun beurt sterker voorstander van een dergelijke denivellering zijn dan de kiezers van de VVD. Overigens is van de drie onderscheiden groepen VVD-ers in alle gevallen een ruime meerderheid een min of meer gematigde positie (scores 3, 4 en 5 op een zeven-puntsschaal) toegegaan.

De gesignaleerde verschillen ten aanzien van het vraagstuk van de inkomensverdeling kunnen - gezien hun geringe omvang is enige goede wil nodig - worden gezien als een aanwijzing voor het gelijk van de politicoloog J.D. May, die de 'wet van curvilineaire dispariteit' of eenvoudigweg de 'Wet van May' formuleerde.²⁰ Volgens deze wet vertoont de opiniestructuur in een politieke partij een curve, waarbij het middenkader radicalere standpunten inneemt dan zowel de basis als de top. Toegepast op het electoraat zou deze wet betekenen dat het ideologisch bevroren middenkader bij het innemen van standpunten radicaler zal zijn dan de doorgaans minder ideologisch *geprägte* kiezers. De partij-elite is voor haar (her)verkiezing afhankelijk van die kiezers en zal daarom minder vergaande standpunten innemen. Wij beschikken slechts over gegevens voor twee van de drie door May genoemde categorieën: de kiezers en het middenkader, hier verstaan als de (actieve) leden. Vergelijkbare gegevens voor de politieke top, bijvoorbeeld van leden van de Tweede Kamer, ontbreken helaas voor de onderzochte periode. Toch kan wel iets gezegd worden over de befaamde Wet van May. Immers, de standpunten van de (actieve) leden zouden in ieder geval radicaler moeten zijn dan die van de kiezers. Dat lijkt inderdaad in enige mate het geval, althans bij de VVD en de PvdA, en als het gaat om de meningen over inkomensverschillen. Wanneer de PvdA beschouwd wordt als de partij die ideologisch voor verdere nivellering is, dan wordt een radicaler standpunt op dit punt relatief vaker aangehangen door de actieve leden dan door de kiezers en de niet-actieve leden. En wanneer men de VVD juist kenschetst als een partij die zich verzet tegen nivellering of zelfs pleit voor denivellering, dan zien wij ook hier dat actievende leden tweemaal zo vaak een radicalere positie verdedigen als de kiezers, waarbij de niet-actieve leden een middenpositie innemen. Bij het CDA is een vergelijkbaar patroon niet waarneembaar, maar dat zou verklaard kunnen worden door de middenpositie die deze partij bij dit thema inneemt. D66 vertoont echter weer een iets ander beeld. Bij die partij zijn er juist meer kiezers dan leden die een meer 'extreme' positie innemen. Ongeveer een derde van de D66-kiezers vindt dat de inkomensverschillen kleiner moeten worden, terwijl slechts een vijfde van de (actieve) leden dat vindt. De Wet van May gaat hier niet op.²¹

Tabel 2. *Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over inkomensverschillen*

	PvdA			VVD			CDA			D66		
	leden			leden			leden			leden		
	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief
verschillen groter 1,2	4	1	1	17	26	35	8	5	6	3	3	6
3,4,5	40	44	31	70	69	60	59	70	67	63	77	75
6,7 verschillen kleiner	56	55	68	13	5	6	34	25	27	34	21	19
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	101%	101%	100%	100%	100%	101%	100%
N=	463	530	163	345	425	176	255	386	154	185	553	324
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: Sommige mensen en partijen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land groter moeten worden (bij cijfer 1). Andere vinden dat deze verschillen kleiner moeten worden (bij cijfer 7). Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die hier ergens tussen ligt. Waar zou u uzelf (...) plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998. N.B.: De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.												

Maar eerlijk is eerlijk: de gevonden verschillen ten aanzien van het vraagstuk van de inkomensverdeling zijn eigenlijk gering, en een volstrekt eenduidig patroon is voor de vier onderzochte partijen niet werkelijk aanwezig. Er is al met al op dit punt dus weinig steun voor de Wet van May. Het overgrote deel van de leden koestert eenzelfde opvatting over dit politieke probleem als veruit de meeste kiezers. En dat blijkt ook het geval als naar enkele andere politiek-inhoudelijke kwesties wordt gekeken, zoals het euthanasievraagstuk, de minderhedenproblematiek, de Europese eenwording, en de hoogte van de sociale uitkeringen (zie tabel 3a-d).²² De overheersende indruk die bij bestudering van tabel 3 ontstaat, is er opnieuw één van grote overeenkomsten tussen kiezers en leden, al zijn soms (kleine) verschillen waarneembaar.

Tabel 3a. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over euthanasie

	PvdA		VVD		CDA		D66	
	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers
euthanasie verboden 1,2	1	8	2	6	27	22	1	3
3,4,5	22	32	23	32	53	47	22	34
6,7 euthanasie mag	76	61	75	63	20	31	77	63
totaal N =	99%	101%	100%	101%	100%	100%	100%	100%
	699	464	607	343	545	256	891	185
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: Als een arts het leven van een patiënt op diens verzoek beëindigt noemen we dat euthanasie. Sommige mensen en partijen vinden dat euthanasie verboden moet zijn. Andere vinden dat een arts altijd euthanasie mag toepassen als een patiënt daarom vraagt. Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Stel: zij die vinden dat euthanasie verboden moet zijn staan aan het begin van de lijn (bij cijfer 1) en zij die vinden dat de arts altijd euthanasie mag toepassen als de patiënt daarom vraagt staan aan het einde van de lijn (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf (...) plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.								

Wat de *euthanasie*-kwestie betreft, zou een pleidooi voor een verbod van euthanasie noch bij de leden noch bij de kiezers van PvdA, VVD en D66 in goede aarde vallen (zie tabel 3a). Zowel de kiezers als de leden van deze partijen zijn in ruime meerderheid min of meer stellig van mening (posities 6 en 7) dat een arts altijd euthanasie mag toepassen als de patiënt daarom vraagt. Het CDA verschilt – zoals te verwachten viel – duidelijk van de andere drie partijen. Ongeveer een kwart van de CDA-achterban neigt naar

een verbod op euthanasie (posities 1 en 2). Van een verschil van mening tussen leden en kiezers is onder CDA-ers overigens nauwelijks sprake. Wel zien wij dat iets meer CDA-kiezers een liberaler houding in deze kwestie aannemen dan CDA-leden, terwijl bij PvdA, VVD en D66 de leden juist wat liberaler zijn dan de kiezers van de eigen partij. Dat zijn echter slechts nuanceringen van het algemene beeld - of toch een zwakke echo van de Wet van May, dit keer op de ethische dimensie?

Tabel 3b. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over allochtonen en etnische minderheden

	PvdA		VVD		CDA		D66	
	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers
behoud gewoonten 1,2	12	14	2	6	4	6	8	16
3,4,5	65	59	40	52	60	54	71	65
6,7 volledig aanpassen	23	27	57	42	36	40	21	18
totaal N=	100% 696	100% 464	99% 612	100% 347	100% 554	100% 255	100% 885	99% 185
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: In Nederland wordt verschillend gedacht over allochtonen en etnische minderheden. Sommigen vinden dat deze mensen in Nederland moeten kunnen leven met behoud van alle gewoonten van de eigen cultuur (bij cijfer 1). Anderen vinden dat zij zich, als zij in Nederland blijven, volledig moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur (bij cijfer 7). En natuurlijk zijn er mensen die een mening hebben die daar tussenin ligt. Waar zou u uzelf (...) plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.								

Op de nauw met de *minderhedenproblematiek* verbonden vraag of allochtonen en etnische minderheden zich moeten aanpassen aan de (dominante) Nederlandse cultuur of in Nederland moeten kunnen leven met behoud van de gewoonten van de eigen cultuur, geven de meeste leden en kiezers een gematigd antwoord (zie tabel 3b). Ruim de helft tot tweederde van de kiezers en de leden kiest positie ergens tussen (vrijwel) volledig aanpassen (posities 6 en 7) en (vrijwel) volledig behoud (posities 1 en 2) van alle gewoonten van de eigen cultuur. Het (vrijwel) volledig behoud van de eigen cultuur wordt bij alle partijen door een slechts zeer kleine groep kiezers en leden verdedigd. Volledige aanpassing aan de Nederlandse cultuur krijgt overal meer steun, maar niet zoveel dat daarmee een meerderheid die opvatting is toegedaan. Een uitzondering hierop vormen de leden van de VVD: ruim de helft van hen stelt zich op het standpunt dat allochtonen en etnische minderheden zich (vrijwel) volledig moeten aanpassen aan de Nederlandse

cultuur. Het is tevens de enige keer bij deze kwestie dat er een verschil waarneembaar is tussen kiezers en partijleden. Van de VVD-kiezers pleit ongeveer 40 procent voor volledige aanpassing; bij de VVD-leden is dat een ruime meerderheid. Bij de andere partijen is er geen werkelijk verschil tussen kiezers en leden waar te nemen.

Tabel 3c. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over de Europese eenwording

	PvdA		VVD		CDA		D66	
	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers
moet door- gaan 1,2	41	25	32	25	31	25	43	25
3,4,5	51	62	55	58	60	59	52	64
6,7 al te ver	7	13	13	17	9	16	5	10
totaal N=	99% 675	100% 436	100% 603	100% 333	100% 546	100% 246	100% 865	99% 174
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: De Europese eenwording is in volle gang. De landen van de Europese Unie hebben besloten om steeds nauwer met elkaar te gaan samenwerken. Niet iedereen denkt hierover hetzelfde. Sommigen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan. Anderen vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan. Stel dat de mensen en partijen die vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan aan het begin van de lijn staan (bij cijfer 1) en dat de mensen en partijen die vinden dat de eenwording al te ver is gegaan aan het einde van de lijn staan (bij cijfer 7). Waar zou u zelf (...) plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.								

De vraag over de *Europese integratie* raakt - zij het op andere wijze - evenals het minderhedenvraagstuk aan de nationale identiteit, maar heeft op zichzelf geen enkele connotatie met etnische verschillen. Dat zou mede kunnen verklaren dat de antwoorden wat meer tenderen in de richting van het 'opgeven' van de nationale identiteit (zie tabel 3c). Ook bij deze vraag neemt telkens in alle onderscheiden groepen een meerderheid een middenpositie in, die men zou kunnen uitleggen als het min of meer vasthouden aan de status quo. Degenen die dat niet doen, kiezen (veel) vaker voor verdergaande Europese integratie dan dat zij van mening zijn dat de Europese eenwording al te ver is gegaan. Enigszins opvallend is dat voor de kiezers hetzelfde geldt. Bij alle partijen vindt een kwart van de kiezers dat de Europese integratie verder moet gaan. Bij de partijleden is dat percentage wat hoger, met name bij de leden van PvdA en D66 (bij beide partijen ruim 40 procent). Tussen de vier partijen bestaan eigenlijk geen verschillen: de meningen over Europa zijn binnen die partijen als het ware gelijkelijk

verdeeld. Misschien zouden partijen zonder al te groot risico het debat over Europese eenwording kunnen verheviggen (of werkelijk beginnen), omdat geen van de onderzochte partijen daarbij het risico loopt direct uiteen te vallen vanwege fel tegengestelde interne meningen. Maar juist de grote mate van consensus over Europa binnen en vooral tussen partijen zou er anderszijds een aanwijzing voor kunnen zijn, dat het onderwerp gewoon niet zo 'leeft' bij kiezers en leden.

Tabel 3d. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over sociale uitkeringen

	PvdA		VVD		CDA		D66	
	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers	leden	kiezers
te laag 1,2	36	25	2	5	13	14	14	11
3,4,5	62	66	73	78	79	74	82	84
6,7 te hoog	2	8	25	17	8	12	5	5
totaal	100%	99%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N =	692	451	600	337	551	244	871	180
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: Sommige mensen en partijen vinden de sociale uitkeringen te hoog (bij cijfer 7). Andere vinden deze uitkeringen juist te laag (bij cijfer 1). En natuurlijk kan de mening hier tussen in liggen. Waar zou u uzelf (...) plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.								

Bij meningen ten aanzien van de hoogte van de *sociale uitkeringen* is er wel weer verschil tussen partijen (zie tabel 3d). Bij de PvdA vindt een substantieel deel van de achterban dat de uitkeringen te laag zijn, bij de andere partijen zijn veel minder leden en/of kiezers die mening toegedaan. Maar opnieuw overheersen toch de overeenkomsten. Bij alle partijen vindt een aanzienlijke meerderheid dat de uitkeringen te hoog noch te laag zijn (posities 3, 4 en 5). Die meerderheid is het grootst bij D66, waar zowel onder leden als kiezers ruim 80 procent deze mening is toegedaan, en het kleinst bij de PvdA, waar ongeveer tweederde deel der kiezers en leden zich in deze mening vinden kan. Een kwart van de VVD-leden vindt de uitkeringen juist te hoog, en zij zijn op dit punt iets minder royaal dan de VVD-kiezers. Dit verschil tussen kiezers en leden neemt nog iets toe wanneer naar de actieve leden wordt gekeken: van de actieve VVD leden vindt ongeveer 30 procent de sociale uitkeringen te hoog. Een scherper verschil tussen kiezers enerzijds en de meest actieve leden anderzijds is waarneembaar bij

de PvdA. Terwijl ongeveer een kwart van de kiezers de sociale uitkeringen te laag vindt, is circa de helft van de actieve PvdA-leden die mening toegedaan. Opnieuw dus enige steun voor de Wet van May, maar weer wordt dit slechts aangetroffen bij VVD en PvdA, en opnieuw gaat het hierbij om een klassieke sociaal-economische kwestie. Bij het CDA en D66 zijn de verschillen tussen kiezers en leden verwaarloosbaar klein.

Een voorlopige conclusie lijkt te moeten zijn dat, hoewel de sociale achtergronden van kiezers en partijleden op sommige punten uiteenlopen, er van grote verschillen in politieke opvattingen tussen kiezers en leden niet of nauwelijks sprake is, althans bij de vijf behandelde specifieke politieke vraagstukken. Alleen bij de twee klassieke verdelingsvraagstukken - inkomensverschillen en hoogte sociale uitkeringen - is er enige 'vertekening' te zien, maar dan alleen bij de VVD en de PvdA. May kan moeilijk tevreden zijn met deze bevindingen.

4. Algemene politieke oriëntaties vergeleken

Nu kan natuurlijk niet worden uitgesloten dat de zojuist geconstateerde afwezigheid van grote verschillen in politieke opvattingen tussen kiezers en leden te maken heeft met de voorgelegde specifieke politieke vraagstukken. Wellicht zouden andere onderwerpen wel meer of grotere verschillen te zien geven. Dat is echter waarschijnlijk niet het geval, al was het maar omdat de behandelde onderwerpen zowel klassieke sociaal-economische kwesties als ethische en culturele thema's omvatten, en de resultaten grosso modo vergelijkbare patronen te zien geven. Om voor alle zekerheid na te gaan of er meer in algemene zin verschillen in politieke oriëntaties bestaan tussen kiezers en (actieve) leden, worden in deze paragraaf de posities van kiezers en leden op een links-rechts schaal bezien en wordt bekeken of zij er in termen van materialisme en postmaterialisme andere waardenoriëntaties of -prioriteiten op na houden.

In de politiek wordt vaak gesproken over 'links' en 'rechts'. Hoewel over het belang en de precieze inhoud van deze begrippen het laatste woord niet is gezegd, kunnen de meeste kiezers en partijleden zichzelf in deze termen duiden. Door het gebruik van die termen wordt de politieke werkelijkheid vanzelfsprekend enorm gereduceerd, maar deze reductie is tegelijkertijd een handig hulpmiddel om de complexe werkelijkheid te kunnen overzien en om daarover te kunnen spreken. Bovendien vindt de eigen positiebepaling van kiezers en leden in termen van links en rechts niet 'toevallig' of op onbegrijpelijke wijze plaats.

Tabel 4. Partijleden en kiezers vergeleken: links-rechts zelfplaatsingen

	PvdA			VVD			CDA			D66		
	leden			leden			leden			leden		
	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief
links												
1,2	10	27	37	0	--	1	3	2	1	3	5	5
3,4,5	65	70	58	17	14	17	24	43	47	58	72	74
6,7,8	24	3	5	79	75	71	67	48	49	39	23	21
9,10	2	--	1	4	11	12	7	7	3	1	0	0
rechts												
totaal	101%	100%	101%	100%	100%	101%	100%	100%	100%	101%	100%	100%
N=	434	517	158	333	415	177	241	379	144	182	535	319
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd dat zij links of rechts zijn. Wanneer u denkt aan uw eigen opvattingen en die van enkele andere groepen mensen en partijen, waar zou u die dan op de onderstaande schaal [lopend van 1=links tot en met 10=rechts] plaatsen? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.												

Zo laat tabel 4 zien dat een zeer grote meerderheid van de PvdA-achterban zich duidelijk aan de linkerzijde van de schaal plaatst, terwijl de kiezers en de leden van de VVD zich in meerderheid aan de rechterkant van plaatsen. Het CDA bevindt zich duidelijk in het midden en de D66-achterban plaatst zichzelf in meerderheid op gematigd linkse posities. Deze gegevens corresponderen sterk met de globale plaatsing van partijen in bijvoorbeeld het publieke debat: de volgorde van links naar rechts van PvdA, via D66 en het CDA naar de VVD kan dan ook nauwelijks een verrassing zijn. Voor wat betreft de zelfplaatsing van leden en kiezers bestaat er derhalve wel degelijk een duidelijk verschil tussen de vier onderzochte partijen.

Is er ook een verschil binnen partijen waar te nemen? Wanneer wij kijken op welke positie(s) zich de grootste groep kiezers en leden van een partij bevindt, dan is er geen verschil tussen leden en kiezers. Bij de PvdA bevindt de modale kiezer en het modale partijlid zich op een gematigd linkse positie (3, 4, en 5), net zoals bij D66. Bij het CDA en de VVD zijn modale kiezers en leden gematigd rechts (posities 6,7 en 8). Binnen dit algemene beeld vallen echter wel enkele verschillen tussen leden en kiezers op. Bij het CDA bevindt tweederde van de kiezers zich op een gematigd rechtse positie, maar bij de leden is dat slechts de helft. Het ledenbestand van het CDA is gemiddeld wat linkser dan de kiezers: twee keer zoveel leden als kiezers plaatsen zich op gematigd linkse posities, en het verschil tussen minder en meer actieve leden is op dit punt bijzonder klein. Ook bij de PvdA is er een verschil te zien. Van de kiezers plaatst slechts ongeveer tien procent zich op een radicaal linkse positie (1 of 2); bij de actieve leden is dat ruim driemaal zoveel. Ongeveer een kwart van de PvdA-kiezers ziet zichzelf anderzijds als gematigd rechts, een positie die nauwelijks voorkomt onder PvdA-leden. Ook bij de PvdA zijn de leden dus wat linkser dan de kiezers, hetgeen correspondeert met wat op basis van de Wet van May verwacht mocht worden. Binnen VVD en D66 zijn overigens geen duidelijke, grote verschillen tussen kiezers en leden waarneembaar.

Een andere manier om verschillen in algemene politiek-inhoudelijke oriëntaties in kaart te brengen is door onderscheid te maken tussen zogenaamde materialistische en postmaterialistische waardenoriëntaties.²³ Deze door de Amerikaanse politicoloog R. Inglehart gemunte termen slaan op uiteenlopende waardenpatronen die mensen zouden hebben als gevolg van verschillende socialisatieprocessen die zij hebben ondergaan. De zogeheten materialisten geven in de politiek prioriteit aan zaken als economische groei, lage inflatie en handhaving van gezag en orde, terwijl de postmaterialisten de prioriteit leggen bij thema's als medezeggenschap voor en ontplooiing van burgers, vrijheid van meningsuiting en een schoon milieu. In het NKO en het PKO zijn vragen opgenomen op basis waarvan kan worden bekeken of en in welke mate de verschillende waardenoriëntaties voorkomen bij kiezers en partijleden (zie tabel 5).

Tabel 5. Partijleden en kiezers vergeleken: (post)materialisme

	PvdA			VVD			CDA			D66		
	leden			leden			leden			leden		
	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief	kiezers	niet (zo) actief	actief
postmaterialistisch	18	27	46	13	7	10	11	8	6	24	38	48
gemengd	60	67	47	68	83	80	67	73	79	67	60	49
materialistisch	22	7	7	19	11	10	22	19	15	9	3	3
totaal	100%	101%	100%	100%	101%	100%	100%	100%	100%	100%	101%	100%
N=	461	499	155	341	412	173	258	365	144	178	531	323
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 Vraag: Hier volgen vier zaken die je in de politiek zou kunnen nastreven: A. de orde in het land handhaven B. de politieke inspraak van de burgers vergroten C. prijsstijgingen tegengaan D. de vrijheid van meningsuiting beschermen Als u daaruit zou moeten kiezen, welk doel lijkt u dan het meest wenselijk? Omcirkel de betreffende letter. Belangrijkste doel: En wat is het op een na belangrijkste doel? En daarna? De vraag is afkomstig uit het PLO 1999, en is (vrijwel) identiek aan die van het NKO 1998.												
											A	B
											C	D
											A	B
											C	D
											A	B
											C	D

Uit deze onderzoeken blijkt dat postmaterialisten onder de leden van PvdA en D66, en dan vooral onder de meest actieve leden, een veel grotere groep vormen dan onder de kiezers van die partijen. Waar bijna de helft van de actieve PvdA-ers zich een postmaterialist betoont, doet slechts een vijfde deel van de sociaal-democratische kiezers dat; tegenover één kwart postmaterialistische D66-kiezers staat twee kwart van de actieve D66-leden met een dergelijk waardenpatroon. Bij het CDA en de VVD is dat verschil tussen (actieve) leden en kiezers niet waarneembaar. Bij deze partijen komen pure postmaterialisten *sowieso* weinig voor, onder de leden noch onder de kiezers. De binnen de partijen aanwezige verschillen nemen echter niet weg dat bij alle partijen een gemengd patroon van waardenoriëntaties het meest voorkomt, zowel bij de leden als bij de kiezers. Het is dus bepaald niet zo dat kiezers vooral 'ouderwets' materialistisch zouden zijn en partijleden vooral 'modern' postmaterialistisch.

De algemene politieke oriëntaties als links-rechts posities en (post)materialistische waardenpatronen leveren opnieuw een beeld op van eensgezindheid van leden en kiezers. Natuurlijk, voor wie ze zien wil zijn er enkele verschillen: bij de PvdA plaatsen actieve leden zich wat vaker op radicaal linkse posities en zijn zij wat postmaterialistischer dan de PvdA-kiezers; bij het CDA zijn de (actieve) leden wat linkser dan de kiezers (maar weer niet vaker postmaterialistisch); bij D66 zijn vooral de actieve leden juist wat meer postmaterialistisch (maar plaatsen zij zich niet vaker dan de kiezers op een radicaal linkse positie). Maar zoals gezegd wordt het beeld krachtig gedomineerd door een indruk van een hoge mate van overeenstemming onder de partijaanhangers, of zijn nu kiezer of lid zijn.

De actieve leden vertegenwoordigen gewone leden noch kiezers waar het politieke opvattingen betreft, zo luidde het reeds gepresenteerde citaat van de PvdA-commissie uit 1991. De commissie zat er weliswaar niet helemaal naast, maar sloeg de spijker zeker niet op de kop. Actieve PvdA-leden blijken zich inderdaad enigszins van de PvdA-kiezers te onderscheiden wat de links-rechts zelfplaatsing en het (post)materialisme betreft. Het verschil tussen actieve PvdA-leden en de niet-actieve leden is echter nog kleiner. Bovendien nuanceren de meningen ten aanzien van de behandelde specifieke politieke vraagstukken het beeld verder. Bij drie van de vijf genoemde onderwerpen nemen actieve PvdA-leden iets vaker een radicale(re) positie in dan de kiezers, hoewel het merendeel van de actieve leden dezelfde positie kiest als de kiezers. Bij de andere onderwerpen zijn de verschillen nog geringer of ontbreken zij geheel. En voor de andere onderzochte partijen zou een vergelijkbaar citaat echter zo mogelijk nog veel minder opgaan.

5. Doen verschillen er toe?

Indien paragraaf 2 en 3 in het geheel geen verschillen in politieke opvattingen hadden laten zien tussen partijleden en kiezers, dan lag de conclusie

voor de hand dat de verschillen in sociale achtergronden die in paragraaf 2 zijn geconstateerd, geen gevolgen hebben voor de politieke opvattingen van de (actieve) leden. Omdat de actieve leden het selectoraat vormen dat beslist wie er op de kandidatenlijsten van partijen komen, zou een dergelijke uitkomst een belangrijke redenering onderuit halen die besloten ligt in het pleidooi voor een meer descriptieve vertegenwoordigende democratie (naar maatschappelijke verscheidenheid). Die redenering is immers dat sociale kenmerken de politieke opvattingen (tot op zekere hoogte) bepalen. Want als dat niet zo zou zijn, waarom zou men zich dan druk maken om meer leden van bepaalde maatschappelijke groeperingen in volksvertegenwoordigende organen?

In zijn dissertatie over de maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden verwerpt de politicoloog J.Th.J. van den Berg deze redenering, omdat 'zulk een relatie immers tot nu toe nooit bewijsbaar is gebleken.'²⁴ Recentelijk verwierp ook R.B. Andeweg in een beschouwing over representativiteit in Nederland deze 'vulgaire-marxistische opvatting'.²⁵ M. Leijenaar was in haar dissertatie over politiek gedrag van mannen en vrouwen in Nederland minder stellig. Weliswaar kon zij op basis van haar studie niet vaststellen welke invloed de vrouwelijke Kamerleden uiteindelijk hebben op de uitkomst van de politieke besluitvorming, maar dat zou (ook) kunnen liggen aan het ontbreken van bepaalde typen onderzoeksgegevens.²⁶

De grote mate van overeenkomst tussen kiezers en leden die in onze analyse naar voren is gekomen, geeft vooralsnog weinig aanleiding te veronderstellen dat er een verband bestaat tussen specifieke achtergrondkenmerken en politieke voorkeuren. In deze paragraaf zullen wij aan de hand van één variabele, sekse, verder graven. Juist sekse zou, meer dan bijvoorbeeld klasse of etniciteit, effect hebben op in ieder geval de opvattingen en mogelijk het gedrag van parlementariërs, zo concluderen P. Norris en J. Lovenduski voor de Engelse situatie: '...women tended to give slightly stronger support for feminist and leftwing values, to express stronger concern about social policy issues, and to give higher priority to constituency casework... This suggests that the election of more women to Westminster has the potential to make more than just a symbolic difference.'²⁷

Wanneer de specifieke thema's en algemene oriëntaties die reeds bekeken zijn nader worden onderzocht op verschillen tussen mannen en vrouwen, dan moet echter ook hier de conclusie zijn dat dergelijke verschillen afwezig of verwaarloosbaar klein zijn (zie tabel 6a-c).²⁸ Ten eerste denken vrouwen en mannen onder kiezers van de vier onderzochte Nederlandse partijen gelijkelijk over een klassiek sociaal-economisch vraagstuk als dat van de inkomensverschillen, een ethisch vraagstuk als dat van euthanasie, en een 'nieuw' vraagstuk zoals de integratie van allochtonen en etnische minderheden. Het maakt kennelijk niet zo veel uit wat de aard van de thematiek is: de meningen onder mannelijke en vrouwelijke kiezers zijn op ongeveer dezelfde wijze verdeeld.

Tabel 6a. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over euthanasie, naar sekse

	kiezers		partijleden			
	mannen	vrouwen	mannen		vrouwen	
			niet (zo) actief	behoorlijk actief	niet (zo) actief	behoorlijk actief
euthanasie verboden 1,2	9	10	8	8	5	2
3,4,5	35	35	29	27	27	29
6,7 euthanasie mag	57	54	63	65	69	69
	101%	99%	100%	100%	101%	100%
totaal N=	612	636	1211	518	678	289
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999						
N.B.: De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.						

Tabel 6b. Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over inkomensverschillen, naar sekse

	kiezers		partijleden			
	mannen	vrouwen	mannen		vrouwen	
			niet (zo) actief	behoorlijk actief	niet (zo) actief	behoorlijk actief
verschillen groter 1,2	10	6	9	15	6	5
3,4,5	61	51	67	58	61	68
6,7 verschillen kleiner	29	43	24	27	33	27
	100%	100%	100%	100%	100%	100%
totaal N=	613	635	1204	523	669	289
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999						
N.B.: De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.						

Tabel 6c.

Partijleden en kiezers vergeleken: meningen over allochtonen en etnische minderheden, naar sekse

	kiezers		partijleden			
	mannen	vrouwen	mannen		vrouwen	
			niet (zo) actief	behoorlijk actief	niet (zo) actief	behoorlijk actief
behoud gewoonten 1,2	10	11	7	9	6	8
3,4,5	54	60	58	54	67	69
6,7 volledig aanpassen	36	30	35	37	28	23
	100%	101%	100%	100%	101%	100%
totaal N=	614	637	1209	526	680	287
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999 N.B.: De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.						

Ten tweede volgen de meningen van de vrouwelijke en mannelijke partijleden in grote lijnen het patroon van de kiezers. De partijleden zijn iets liberaler ten aanzien van euthanasie dan de kiezers, maar dat geldt in gelijke mate voor vrouwelijke en mannelijke partijleden, waarbij daarenboven de mate van activisme van de leden geen enkel verschil blijkt te maken (zie tabel 6a). Bij het onderwerp van de inkomensverschillen zijn er relatief iets meer kiezers dan partijleden die zich voor het verkleinen van die verschillen uitspreken, maar ook hier is sekse in feite irrelevant (zie tabel 6b). Ook de mate van activiteit onder leden blijkt niet of nauwelijks invloed te hebben op de politieke standpunten van mannen en vrouwen. Voor het derde politieke vraagstuk, dat ten aanzien van allochtonen en etnische minderheden, kan de interpretatie moeilijk anders luiden: onder de kiezers geen verschil van mening naar sekse, tussen mannelijke en vrouwelijke partijleden evenmin ernstig uiteenlopende opvattingen (al tonen vrouwen zich iets minder voorstander van volledige aanpassing) en niet of nauwelijks verschillen tussen minder en meer actieve partijleden (zie tabel 6c).

Bij de algemene oriëntaties is – het wordt zo langzamerhand saai – wederom geen noemenswaardig verschil tussen de seksen te zien (zie tabel 7a-b). Vrouwelijke kiezers plaatsen zich weliswaar iets vaker ter linkerzijde van het politieke spectrum dan mannelijke kiezers, maar dit verschil is gering en overigens keurig terug te zien tussen mannelijke en vrouwelijke partijleden, die op hun beurt als groep gemiddeld weer wat linkser zijn dan kiezers.

Anders gezegd: de verschillen tussen mannelijke kiezers en vrouwelijke kiezers en tussen kiezers en leden worden in ieder geval niet extra 'vertekend' door ook bij de partijleden naar sekse te onderscheiden. Dat zelfde is het geval bij het 'aanhangen' van (post)materialistische waarden. De verdeling van de verschillende categorieën over mannelijke en vrouwelijke kiezers is gelijk en dat verandert niet als wij naar de partijleden kijken, ook al zijn er onder hen iets meer pure postmaterialisten.²⁹

Wanneer vervolgens de mate van activisme in de beschouwingen betrokken wordt, dan zien wij dat activisme bij de links-rechts verdeling helemaal niet uitmaakt, en bij het (post)materialisme zien we alleen dat actievare partijleden wat vaker puur postmaterialistisch zijn dan niet-actieve leden, maar die toename is bij mannen en vrouwen ongeveer gelijk. Ook hier is dus van een eigenstandige rol van sekse geen sprake.

Tabel 7a. Partijleden en kiezers vergeleken: links-rechts zelfplaatsing, naar sekse

	kiezers		partijleden			
	mannen	vrouwen	mannen		vrouwen	
			niet (zo) actief	behoorlijk actief	niet (zo) actief	behoorlijk actief
links						
1,2	4	6	8	8	13	12
3,4,5	40	44	50	48	56	63
6,7,8	53	47	38	40	28	23
9,10	4	3	4	4	4	2
rechts						
totaal	101 %	100 %	100 %	100 %	101 %	100 %
N=	593	597	1179	514	647	280
Bron:	Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999					
N.B.:	De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.					

Tabel 7b.

Partijleden en kiezers vergeleken: (post)materialisme, naar sekse

	kiezers		partijleden			
	mannen	vrouwen	mannen		vrouwen	
			niet (zo) actief	behoorlijk actief	niet (zo) actief	behoorlijk actief
postmaterialistisch	17	16	20	29	24	36
gemengd	66	64	70	62	69	59
materialistisch	18	21	10	9	7	5
totaal	101 %	101 %	100 %	100 %	100 %	100 %
N =	605	633	1152	510	638	282
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 1998, Partijledenonderzoek Leiden (PLO) 1999						
N.B.: De groep kiezers bevat enkel en alleen die respondenten die in het NKO 1998 aangaven op PvdA, VVD, CDA of D66 gestemd te hebben, dit terwille van de vergelijkbaarheid met partijleden.						

6. Conclusie: exit descriptieve vertegenwoordiging?

Jazeker, er bestaan verschillen in maatschappelijke achtergrond tussen kiezers en leden van de vier grote partijen (PvdA, VVD, CDA en D66). Er zijn bijvoorbeeld relatief minder vrouwelijke partijleden dan vrouwelijke kiezers, al is het percentage vrouwelijke partijleden wel hoger dan het aandeel vrouwen onder de kiezers die van zichzelf zeggen zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek. Partijleden zijn voorts beduidend hoger opgeleid, rekenen zich vaker tot de hogere middenklasse of de hogere klasse, en zijn gemiddeld iets ouder dan kiezers.

Die gebleken verschillen in maatschappelijke achtergrond leiden echter niet tot duidelijk andere verdelingen van politieke opvattingen, noch bij enkele specifieke politieke kwesties, noch bij meer algemene politieke oriëntaties. In dit opzicht zijn partijleden wel degelijk '*champions of the people*', om het eerder aangehaalde woord van de Britse minister van Binnenlandse Zaken te gebruiken. Dat is van belang, omdat nogal eens wordt verondersteld dat een minder getrouwe afspiegeling van de maatschappelijke verscheidenheid onder de kiezers een minder getrouwe weergave van de politieke voorkeuren van de kiezers met zich mee zou brengen. En dat zou dan vooral komen door een eenzijdige samenstelling van het ledenbestand van partijen, met name van de groep actieve leden, die immers onder meer de kandidatenlijsten voor volksvertegenwoordigende lichamen uiteindelijk vaststelt. Daarvan is echter in dit onderzoek niets gebleken. Ten eerste zijn er in het algemeen

weinig verschillen in opvattingen tussen kiezers en leden. Ten tweede is het zo dat daar waar zij wel waarneembaar zijn, zij weinig te maken hebben met de verschillen in maatschappelijke achtergrond. Meer specifiek is dit nagegaan voor sekse als 'sociaal kenmerk', maar van enige invloed op de politieke opvattingen van (actieve of minder actieve) partijleden is eigenlijk niets gebleken. Dat wil niet zeggen dat sekse niet belangrijk zou kunnen zijn voor bijvoorbeeld de politieke stijl of andere aspecten van politiek gedrag, of dat vrouwen in het parlement niet belangrijk zouden kunnen zijn als rolmodel, maar in ons onderzoek is het belang van sekse voor verschillen in politieke *opvattingen* niet aangetroffen.

Dat brengt ons terug bij de problematiek van vertegenwoordiging. Indien de wens tot descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid niet onderbouwd kan worden met de redenering dat er zonder een dergelijke vorm van vertegenwoordiging een belangrijke vertekening van de politieke voorkeuren van kiezers zou optreden, waarom dan nog gestreefd naar een zo getrouw mogelijke afspiegeling van de 'maatschappelijke verscheidenheid' onder de kiezers? Waarom dan niet meer nadruk gelegd op descriptieve vertegenwoordiging van *politieke* verscheidenheid? Het kiesstelsel is erop toegesneden, en dit onderzoek laat zien dat er tussen kiezers en leden maar weinig verschillen in politieke opvattingen waarneembaar zijn. Men kan verder gaan en kiezen voor vertegenwoordiging als *acting for* in plaats van vertegenwoordiging als *standing for*, om de terminologie van Pitkin nogmaals te gebruiken. Als het er voor de representatie van kiezers niet toe doet wie de vertegenwoordiger *is*, waarom dan niet het accent gelegd op wat een vertegenwoordiger *vindt* of *doet*?

Een reden voor het vasthouden aan descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid zou kunnen liggen in de symbolische betekenis ervan. Symbolische vertegenwoordiging is bij Pitkin, net als descriptieve vertegenwoordiging, een variant van vertegenwoordiging als *standing for*. Het wordt er echter wel van onderscheiden. Symbolische vertegenwoordiging heeft op zich niets met aantallen of fysieke gelijkenis te maken. Zoals de roos de liefde vertegenwoordigt of de vlag de natie, zo zou ook een parlementariër zich kunnen opwerpen als vertegenwoordiger van een bepaalde groep, of van het land als geheel.

Het streven naar descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid heeft wel met aantallen te maken, onder meer blijkend uit de term paritaire democratie. Het gelijke getal wordt dan op zich een symbool, niet zozeer de individuele vertegenwoordiger. Het gelijke getal is in die opvatting nastrevenswaard, niet vanwege een gelijke vertegenwoordiging van politieke opvattingen, maar gewoon omdat het nastrevenswaard is. Dat zou een tamelijk lege symboliek zijn, maar indien genoeg mensen het daarmee eens zijn, heeft zij alleen daardoor al politieke betekenis. Misschien is dat ook de reden waarom politieke partijen de descriptieve vertegenwoordiging van maatschappelijke verscheidenheid hoog in het vaandel voeren. Het

ligt, zo meent men, gevoelig bij het electoraat. De symbolische betekenis van het gelijke getal. Partijen kunnen er tijdens verkiezingscampagnes goede sier mee maken of er zich minder kwetsbaar mee maken voor kritiek van andere partijen of belangengroepen. Voor de behartiging van politieke opvattingen maakt het echter weinig uit. In dat opzicht is het met de intermediaire rol van politieke partijen in Nederland misschien nog niet eens zo slecht gesteld.

noten

1. Vergelijk F.R. Ankersmit, 'Politieke partijen in het tijdperk van de onbedoelde gevolgen', in: *Jaarboek 1994 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1995, 207-236. Ankersmit opent zijn betoog als volgt: 'In 1954 constateerde Neumann dat de politieke partij een "stiefkind van de politieke theorie" gebleven was en nu, veertig jaar later, is er in die toestand nog maar weinig veranderd.'
2. *Subsidiëring politieke partijen*, Den Haag, 2000, 5.
3. *House of Commons Hansard Debates for 10 January 2000*, column 34.
4. D.P.D. Fabius, 'Groen van Prinsterer over staatkundige partijen', in: *Schrift en Historie*, Kampen, 1928, 265.
5. Dat is overigens enigszins tautologisch geformuleerd, omdat een organisatie die kandidaten stelt voor verkiezingen *per definitie* een politieke partij is.
6. Vergelijk R.A. Koole, 'Interne partijdemocratie en representatie'; paper gepresenteerd op het DNPP-congres 'Politieke partijen en representatie', Groningen, 15 oktober 1999.
7. Zie H. Pitkin, *The Concept of Representation*, Berkeley, 1967, hoofdstuk 4.
8. Overigens verstaat Pitkin onder descriptieve vertegenwoordiging vooral de afspiegeling van de verschillende politieke opvattingen.
9. Vergelijk O. Kirchheimer, 'The Transformation of the Western European Party Systems', in: J. LaPalombara en M. Weiner, red., *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, 177-200; A. Panebianco, *Political Parties. Organization and Power*, Cambridge, 1988; R.A. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1999*, Utrecht, 1992; R.S. Katz en P. Mair, 'Changing Models of Party Organizations. The Emergence of the Cartel Party', in: *Party Politics*, 1 (1995), nr. 1, 5-28; en A. Krouwel, *The Catch-All Party in Western Europe. A Study in Arrested Development*, s.l., 1999.
10. W.A. Bonger, *Problemen der democratie. Een sociologische en psychologische studie*. Groningen/Batavia, 1934, 100.
11. *Ibidem*, 41.
12. Zie voor een andere visie aan de hand van de Nederlandse situatie ook: R.B. Andeweg, 'De representativiteit van het vertegenwoordigend stelsel', in: M.C. Burkens e.a., red., *Gelet op de Grondwet*, Deventer, 1998, 28-43.

12. Het Partijledenonderzoek onder leden van PvdA, VVD, CDA en D66 is gehouden in het kader van het onderzoeksproject 'Partijleden: Recruitering en Motivering'. Dit project, dat mogelijk is gemaakt door financiële ondersteuning van de Stichting voor Recht en Openbaar Bestuur (projectnummer 41531011) van NWO, vormt onderdeel van een internationaal-vergelijkend onderzoek en heeft als doel het verwerven van inzicht in de motieven van burgers om lid van een politieke partij te worden en te blijven.

In het voorjaar van 1999 is onder een aselechte steekproef van 1.500 leden uit het ledenbestand van de genoemde partijen een schriftelijke vragenlijst verspreid. Deze enquête bevatte een groot aantal voor de vier onderzochte partijen (vrijwel) identieke vragen, die deels afkomstig waren van of althans geïnspireerd door de vragen zoals gesteld in het verwante internationale onderzoek, het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), en het onderzoek onder partijleden zoals dat in 1986 in Nederland is gehouden.

Voor het onderzoek onder PvdA-leden werden 1.497 vragenlijsten verstuurd; er kwamen in totaal 759 vragenlijsten retour, waarvan er 743 (49,6% van aantal startadressen) bruikbaar waren. Voor de VVD ging het om 1.493 startadressen, 663 retour en 641 (42,9%) bruikbaar; voor het CDA om 1.500 startadressen, 640 retour en 609 (40,6%) bruikbaar; en voor D66 om 1.484 startadressen, 921 retour en 907 (61,1%) bruikbaar.

De relatief hoge nonrespons kan gevolgen hebben voor de representativiteit van onze gegevens en voor de mogelijkheden tot generalisatie naar het totale ledenbestand van de betreffende partij(en). In het bijzonder afzonderlijke, zogeheten rechte tellingen zouden een vertekening kunnen laten zien, bijvoorbeeld als gevolg van een enigszins selectieve respons naar onder meer leeftijd en opleiding. Om dit mogelijke risico in te perken is het raadzaam behoedzaamheid te betrachten bij de interpretatie en het 'gebruik' van afzonderlijke rechte tellingen en de gegevens bij voorkeur in onderling verband of althans vergelijkenderwijs te bezien.

Voor de in dit hoofdstuk gepresenteerde analyse en bevindingen is geen correctie toegepast voor de werkelijke aantallen leden per partij; in ons onderzoek (databestand) heeft D66 meer leden (respondenten) dan de andere drie partijen en het CDA het minste aantal leden (respondenten), terwijl in werkelijkheid het CDA nog altijd wat ledental betreft ruimschoots de grootste partij is. Het gebruik van de op dit punt ongecorrigeerde data kan, waar het gaat om de globale vergelijking leden-kiezers, een lichte vertekening opleveren bijvoorbeeld ten aanzien van opleidingsniveau, maar deze vertekening is naar alle waarschijnlijkheid niet meer dan marginaal, gezien de sterke overeenkomsten van de leden van de vier onderzochte partijen wat hun demografische kenmerken betreft. Zie voor dit laatste: Joop van Holsteyn en Ruud Koole, 'Wie zijn eigenlijk de leden van de PvdA? Een onderzoek', in: *Socialisme & Democratie*, 57 (2000), 2 (feb.), 93-104.

Zie voor de opzet en inhoud van het NKO 1998: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Kamp, *Dutch Parliamentary Election Study 1998*, Enschede, 1999.

13. De vijf groepen zijn: niet geïnteresseerde niet-partijleden/kiezers, tamelijk geïnteresseerde niet-partijleden/kiezers, zeer geïnteresseerde niet-partijleden/kiezers, niet (zo) actieve partijleden, en (behoorlijk) actieve partijleden. Merk op dat de in het NKO aanwezige partijleden buiten beschouwing zijn gebleven.
14. Zie M.L. Zielonka-Goei en R. Hillebrand, 'De achterban van parlementariërs', in: *Jaarboek 1987 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1988, 116-137.
15. *Inter-Parliamentary Union*, 29 maart 2000; zie <www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.
16. M.H. Leijenaar, 'Vrouwen en politiek in Nederland', in: H. Daalder en C.J.M. Schuyt, red., *Compendium voor Politiek en Samenleving*, Alphen aan den Rijn, A1600, tabel 8.
17. Nadere analyse maakt duidelijk dat partijleden in overheidsdienst ook niet veel actiever zijn dan leden die elders werkzaam zijn, zodat ook langs deze weg de veelal veronderstelde dominantie van deze beroepsgroep binnen partijen niet empirisch onderbouwd kan worden.
18. In 1986 bedroeg het percentage arbeiders onder de PvdA-leden nog 40 procent, in 1999 ruim twintig procent. Voor een uitsplitsing van deze en andere achtergrondvariabelen per partij, zie Van Holsteyn en Koole, *op.cit.*
19. *Een partij om te kiezen*. Rapport van de commissie Van Kemenade, Amsterdam, 1991, II, 23; zie ook J. Monasch, *Nieuwe Rozen: de PvdA gelokaliseerd*, Amsterdam, 1997, 27-28. Overigens baseerde de commissie Van Kemenade deze uitspraak niet op empirisch onderzoek, in tegenstelling tot een eerdere vergelijkbare commissie van de PvdA, die in 1979 een rapport publiceerde met een uitvoerige rapportage van een onderzoek onder de partijleden uit 1977: *Eindrapportage Kommissie Meerjarenramingen en Partijorganisatie*, Amsterdam, 1979.
20. J.D. May, 'Opinion Structure of Political Parties. The Special Law of Curvilinear Disparity', in: *Political Studies*, 21 (1973), nr. 2, 135-151.
21. Of er zou sprake moeten kunnen zijn van een 'radicale middenpositie', die juist door meer leden dan kiezers van een middenpartij als D66, en in minder mate ook het CDA, zou worden ingenomen.
22. Omdat partijleden naar de mate van hun subjectief activisme niet of nauwelijks onderling bleken te verschillen met betrekking tot de voorgelegde politieke vraagstukken, is dit onderscheid in de tabellen weggelaten, en gaat het enkel om kiezers vergeleken met (alle) partijleden. Waar de mate van activisme onder partijleden wel verschil uitmaakt, zal hierop in de tekst worden gewezen.
23. Vergelijk R. Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton, 1977.
24. J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden*, Weesp, 1983, 18.
25. Andeweg, *op.cit.*, 32.

26. M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, Den Haag, 1989, 196.
27. P. Norris en J. Lovenduski, *Political Recruitment. Gender, race, and class in the British Parliament*, Cambridge, 1995, 224; hierop geattendeerd door Andeweg, *op.cit*, 32.
28. Merk op dat we hier werken met een uitsplitsing enkel naar sekse, zonder dat we de partij waartoe personen als kiezer of als lid 'behoren' in de beschouwing betrekken.
29. De verschillen zijn klein. Maar zou het misschien toch nog uitmaken als partijen evenveel vrouwelijke als mannelijke leden zouden hebben? Een rekenvoorbeeld maakt duidelijk dat eventuele verschillen verwaarloosbaar zijn. Zo troffen we in ons ledenonderzoek naar (post)materialisme over alle partijleden de volgende verdeling aan: 25 procent postmaterialisten, 9 procent materialisten, en 67 procent met een gemengd waardenpatroon. Vrouwelijke partijleden zijn echter iets postmaterialistischer dan mannelijke, en vrouwen zijn in de minderheid. Bij een gelijke hoeveelheid mannen en vrouwen onder de leden zou het totaalbeeld er dus anders uit moeten zien. Dat klopt, maar om het verschil te zien moet je heel goed kijken: bij de helft mannen en de helft vrouwen onder de leden in ons rekenvoorbeeld is de verdeling naar (post)materialisme 26 procent postmaterialisten, 8 procent materialisten, en 67 procent met een gemengd waardenpatroon. Bij andere opvattingen heeft het 'gelijk trekken' van het aandeel mannen en vrouwen een vergelijkbaar zeer gering effect.